

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Сумська філія

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Юридична психологія»

обов'язкових компонент

освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

№2 до теми «Поняття про психіку і свідомість в юридичній психології»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. №7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 р. №2

Розробник:

Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
канд. іст. наук., ст. наук. співр. **Надія ДЕМИДЕНКО**

Рецензент:

Професор кафедри психології та педагогіки Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних
наук, доцент **Наталія МІЛОРАДОВА**

План лекції:

1. Правова свідомість та правова культура.
2. Правова культура особистості.

Рекомендована література

Основна

1.Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навч. посібн. К. : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.

URI:https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf.

2.Коновалова В., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник. -2-е видання. Харків. : Право, 2010. 240 с.

URI:https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf

Додаткова

1. Гуменюк Л.Й. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ : навч. посіб. для курсантів та студ. вищ. навч. закл. системи МВС. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 647 с.

URI:<http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/446>

2.Балабанова Л.М. Кондратова А.В. Формування правосвідомості в процесі професійного становлення особистості. *Право і безпека*, 2010. № 1 (33). С. 179-185. URI:<http://repository.khpa.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/425>

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

1. Правова свідомість та правова культура.

Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою відповідно до вищого законодавчого акту нашої країни— Конституції України. Як і для будь-якої держави, головним багатством є її населення. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Правова культура українського суспільства, яка є частиною його загальної культури та одним з головних показників рівня розвитку суспільства, наразі перебуває лише на стадії формування й потребує цілеспрямованої діяльності з її становлення та активного розвитку. Таку діяльність називають правовим вихованням.

Правова культура суспільства — це різновид загальної культури, який становить систему цінностей, що досягнуті людством у галузі права і стосується правової реальності даного суспільства.

Серед правових цінностей — активність суб'єктів права у правовій сфері, добровільність виконання вимог правових норм, реальність прав і свобод громадян, ефективність правового регулювання, якісні закони, досконала юридична техніка, розвинута правова наука, юридична освіта, ефективна юридична практика, стабільний правопорядок. Систему цінностей в галузі

права, що існують в реальному функціонуванні в суспільстві, називають правовою реальністю, яка у структурному відношенні збігається з поняттям "правова система". **Структура правової культури суспільства включає:**

1) культуру свідомості та правосвідомості — високий (некризовий) цикл соціальної активності правосвідомості, що містить оцінку закону з позицій справедливості, прав людини;

2) культуру правової поведінки — правову активність громадян, яка виражається в правомірній поведінці;

3) культуру юридичної практики — ефективну діяльність законодавчих, судових, правозастосовних, правоохоронних органів.

Щоб дати визначення правосвідомості, треба, перш за все, розглянути поняття «свідомості», тому що правосвідомість є похідною формою свідомості. А свідомість, у свою чергу, може бути розглянута з декількох сторін.

Свідомість— це одне з фундаментальних понять філософії, психології, соціології, яке характеризує важливий системний компонент людської психіки.

Властива лише людині свідомість є продуктом суспільно— історичного розвитку людства. Свідомість людини характеризується активністю, спрямованістю на певний об'єкт, здатністю до самостереження і рефлексії, різним ступенем ясності тощо.

В юридичній літературі не існує єдиного визначення правової свідомості. И.Е. Фарбер визначає правосвідомість як сукупність правових поглядів та почуттів, які наділені нормативним характером та включають в себе як знання правових явищ, так і оцінку з точки зору класової(або загальнонародної) справедливості, а також нові правові вимоги, які відображають економічні та політичні потреби та інтереси суспільного розвитку.

На думку Е.А. Лукашевої, правосвідомість — це погляди, уявлення, думки, почуття, настрої, які виражають розуміння необхідності встановлення та функціонування визначеного правового порядку в суспільстві.

Скаун О.Ф. вважає, що правосвідомість — це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом.

Ключовий пункт правосвідомості— це усвідомлення людьми цінностей природного права, прав і свобод людини і оцінка чинного права з погляду його відповідності загально-людським цінностям, що знайшли закріплення в міжнародних документах про права людини. Правосвідомість не тільки вражає ставлення індивіда до правової дійсності, а й спрямовує її певні зміни в правовому середовищі, прогнозує і моделює їх.

Розглядаючи структуру правосвідомості, необхідно відмітити, що у правосвідомості відображене як знання права та правових явищ, так і відношення до них (їх оцінка) та вимоги (вольове прагнення) до встановлення правових норм, інститутів, прав і обов'язків.

Правова свідомість (правосвідомість) — це особливий вид суспільної свідомості, сукупність різних форм відображення правової дійсності у правових

теоріях та концепціях, поглядах, почуттях, уявленнях людей про право, його справедливість, цінність, місце і роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей.

Правосвідомості притаманні як ті властивості, що є загальними для всіх видів суспільної свідомості, так і ті, що відрізняють її від них. Своєрідність правосвідомості обумовлена, в першу чергу, тим, що вона має свій особливий предмет відображення і впливу — правову дійсність, зокрема, право як систему правових норм, правовідносини, законодавство, правову поведінку та інші правові явища, правову систему в цілому. Причому правосвідомість не тільки відбиває їх у правових принципах, категоріях, концепціях, теоріях, почуттях, поглядах, а й спрямовує суб'єктів права на здійснення певних змін в правовому середовищі, прогнозує і моделює правові діяння.

У структурі правосвідомості суспільства деякі науковці виділяють два елемента право-свідомості: правову ідеологію та правову психологію, а інші стверджують, що правова свідомість складається з трьох елементів, а саме правової ідеології, правової психології та правової поведінки.

1. Правова психологія утворює емоційний компонент правосвідомості, утворюється стихійно, на основі емоційного ставлення до правових явищ в суспільстві, яке може бути і позитивним, і негативним. Це найбільш поширена форма усвідомлення права, притаманна у тій чи іншій мірі всім суспільним відносинам, що виникли за участю юридичного елемента.

2. Другим елементом виступає правова ідеологія. Це концентрований вираз правосвідомості, як форми суспільної свідомості. Т.Г. Андрусак визначає правову ідеологію як систему правових поглядів, що базується на певних ідеологічних і наукових позиціях. Правова ідеологія формується в результаті наукового, теоретичного відображення правової дійсності, на основі узагальнення і розвитку найбільш відомих і значущих державно-правових теорій минулого і сучасності,

вивчення основних закономірностей становлення, розвитку і функціонування держави і права.

3. Як вже зазначалося, деякі автори виділяють третій елемент правової свідомості— правову поведінку.

На думку Ю.А. Ведернікова, правова поведінка — це вольова сторона правосвідомості, яка являє собою процес перетворення норм у реальну правову поведінку.

У структурі поведінкової частини правосвідомості виділяють такі елементи:

- мотиви правової поведінки;
- правові установки, які є одним з найбільш складних компонентів правосвідомості.

Призначення, місце та роль правосвідомості в правовій сфері суспільного життя, визначається тим, що вона пов'язана з різними правовими явищами, є однією з причин, факторів їх виникнення, формою існування, елементом (складовою) чи результатом. Будь-яка правова діяльність неможлива без того,

що її суб'єкти усвідомлюють і керують своїми діями. Це стосується референдумів, законотворчості, відомчої та інших видів правотворчості, правозастосування, правоохоронної діяльності, правомірної та протиправної поведінки, юридичної науки та освіти, правового виховання і т. ін. Законодавство є результатом правосвідомості суб'єктів правотворчості, рішення судів, юридичні консультації, постанови слідчих та прокурорів, виступи адвокатів — відповідно результатами професійної правосвідомості юристів. **Юридична наука** — це теоретична форма існування правосвідомості, а юридична освіта і правове виховання спрямовані на формування правосвідомості. **Правосвідомість** складається з трьох основних блоків: **когнітивного** (раціонального, ідеологічного), **психологічного** (емотивного) і **поведінкового**.

Когнітивна складова правосвідомості представляє, в першу чергу, сукупність правових знань, принципів, ідей, теорій, концепцій, які відбивають теоретичне (наукове) осмислення суб'єктами права, правового розвитку, правових режимів, механізму та процесу правового регулювання суспільних відносин.

На відміну від раціонального формування когнітивних складових правосвідомості, **правова психологія** утворюється стихійно на основі емпіричного, безпосереднього відображення суб'єктами права правових явищ у вигляді суспільної правової думки, правових переживань, почуттів, емоцій, оцінок та ін. Виникнення та існування правової психології пов'язане з властивістю людей безпосередньо чуттєво відображати правове середовище, емоційно реагувати на правові явища.

Поведінкову частину правосвідомості складають мотиви правової поведінки, правові установки. Це ті елементи, які безпосередньо зумовлюють і визначають поведінку суб'єктів права, її напрямок, природу. Поведінкові елементи утворюють вольову сторону правосвідомості, синтезують раціональні та емоційні компоненти, є однією із складових частин правової поведінки. Поведінкові елементи правосвідомості безпосередньо виступають об'єктом і засобом правового регулювання, тому що впливати на поведінку людей можна через їх правосвідомість, формування відповідних мотивів і правових установок.

Призначення правосвідомості, її місце та роль в правовій сфері суспільного життя конкретизуються в функціях — головних напрямках її впливу на правові явища, правову систему в цілому. **Основними функціями правосвідомості є:**

1) когнітивна — пізнання правової дійсності, в результаті чого створюються правові теорії, концепції, принципи, суб'єкти набувають правових знань;

2) правоутворююча — формування права на різних рівнях його існування, зокрема правосвідомість є джерелом права, правові нормативні акти виступають як форма зовнішнього виразу правосвідомості суспільства і законотворчих органів держави. Правові принципи, що є елементом

правосвідомості, визначають основні якості норм права, форм і засобів правового регулювання;

3) регулююча — упорядкування суспільних відносин, тому що право впливає на поведінку суб'єктів суспільних відносин через усвідомлення ними правових приписів, формування на цій основі мотивів правомірної поведінки, правових установок, звичок тощо. Ефективність правового регулювання багато в чому залежить від рівня правосвідомості суб'єктів, їх правових знань, характеру оцінок правових приписів, почуттів, поведінкових мотивів і установок.

Структуру правової свідомості особи становлять три складові: **правові знання, правові оцінки та правові установки.**

Правосвідомість, як і правова культура, виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, під яким розуміється входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, його залучення до правових цінностей і культурних надбань суспільства, процеси їх втілення у правомірній поведінці суб'єкта, його правовій активності. Правова соціалізація може здійснюватися в різних формах — стихійного сприйняття права, правового виховання і самовиховання, регулятивного впливу права, здійснення правової діяльності тощо. **Правосвідомість поділяється на види за різними критеріями:**

а) за суб'єктами (носіями) — на правосвідомість суспільства, правосвідомість соціальної групи чи колективу, правосвідомість особи.

Індивідуальна правосвідомість — це правосвідомість окремої людини, яка формується під впливом індивідуальних обставин життя, зовнішнього середовища і залежить від рівня її правової освіти. Індивідуальна правосвідомість — це сукупність особистих поглядів, уявлень, правових знань, емоцій і настанов конкретного суб'єкта відносно чинного чи бажаного права. Отримані в результаті виховання, навчання, спілкування знання про право є основним джерелом формування індивідуальної правосвідомості;

Групова правосвідомість — це правосвідомість певних соціальних груп населення країни, яка формується навколо певної ідеї, окремого нормативно-правового акта тощо. На процес її формування впливає спільність інтересів, традицій, умов життя, а також авторитет лідера групи. У ряді випадків правосвідомість однієї соціальної групи може суттєво відрізнятися від правосвідомості іншої групи;

Суспільна правосвідомість — це правосвідомість, яка притаманна великим соціальним утворенням (населенню країни, окремого регіону, певному етносу), що є носіями національної правової культури, проявляє себе у ході загальнонаціональних акцій: виборів до парламенту, обрання глави держави, проведення референдуму.

Зазначені види правосвідомості взаємозв'язані, групова і суспільна правосвідомість складаються із правосвідомості окремих людей. В той же час індивідуальна правосвідомість формується під впливом групової та суспільної правосвідомості;

б) за джерелами формування — на буденну, наукову, професійну:

буденна (повсякденна, побутова, звичайна) правосвідомість — це сукупність конкретних життєвих обставин, особистого правового досвіду й отриманої освіти, що характеризує ставлення людини до чинного чи бажаного права і правової системи на побутовому рівні;

професійна правосвідомість — це сукупність професійних правових знань, почуттів, емоцій, настанов, мотивів юристів практиків та інших людей, які мають спеціальну юридичну освіту, що формується у результаті професійної діяльності й навчання;

наукова (теоретична) правосвідомість — це сукупність наукових знань, теорій, доктрин, оцінок, емоцій і почуттів науковців юристів відносно існуючої та бажаної правової системи громадянського суспільства.

в) за природою відбиття правової дійсності — на емпіричну та теоретичну.

Правосвідомість звичайно не існує в "чистому" вигляді, вона взаємопов'язана з іншими формами усвідомлення реальності. На відміну від інших форм суспільної свідомості, правосвідомість має свій особливий предмет відображення і об'єкт впливу — право як систему правових норм, правовідносини, законодавство, правову поведінку, і насамкінець, правову систему в цілому.

На процес формування правосвідомості впливає багато факторів, серед яких матеріальні умови життя, соціальне становище, духовна, у тому числі й правова, культура суспільства, стан правового виховання населення, інтелектуальні можливості людини тощо.

2. Правова культура особистості — це знання та розуміння права, а також дії відповідно до нього. Правокультурною людиною можна вважати ту, яка не лише знає та розуміє юридичні норми, є правосвідомою людиною, а й слідує їх вимогам у своєму житті. З правової культури особистості складається правова культура суспільства, яка показує рівень правосвідомості та правової активності суспільства, ступінь прогресивності юридичних норм і юридичної діяльності. Якість правової культури та правової освіти, зрештою, впливає на якість норм права, правил поведінки, за допомогою яких регулюються відносини у різних сферах діяльності.

Правова культура особи включає як правосвідомість, розуміння принципів права, повагу до нього, упевненість у справедливості законів, юридичних прав і обов'язків та інших правових явищ, так і правову активність, передову юридичну практику. За змістом правову культуру доцільно поділяти на такі блоки: а) правосвідомість як система відображення суб'єктом правової дійсності; б) правомірну поведінку і правове мислення; в) результати правомірної поведінки та правового мислення. За характером правової діяльності (правомірної поведінки) — на теоретичну і практичну, в тому числі професійну, продуктивну та репродуктивну.

Важливою складовою правової культури є правомірна поведінка, в процесі здійснення якої виробляються правові цінності, матеріальні та духовні блага. Суб'єкти права реалізують правові норми і відтак відтворюють певні зміни у

правовому середовищі, які у відповідних умовах виступають як правові цінності. Єдність індивідуальної правової культури і правомірної поведінки конкретизується через поняття її культурного стилю.

Індивідуальний культурний стиль правомірної поведінки особи характеризується сталістю у вирішенні життєвих проблем і завдань і в цьому аспекті є важливим показником її правової підготовки, досвіду, виявляє особливості вибору варіанта правомірної поведінки в межах, що визначені правовими нормами.

Одним з найважливіших шляхів становлення й розвитку індивідуальної і загальносуспільної правової свідомості та правової культури є правове виховання населення, зокрема правова освіта, правова пропаганда й агітація, самовиховання, тобто правова діяльність, спрямована на формування у людей високого рівня правової свідомості та правової культури.

Елементом правової культури особи є правова свідомість, яка виражається у ставленні особи до права, її правових ціннісних орієнтаціях та переконаннях. Зв'язок «правосвідомість і правова культура» органічний і нерозривний. Вони впливають один на одного, і обумовлені один одним. Можна сказати, що перше поняття більш впорядковане, адже в ньому відбивається як чинне право, так і його історія, кращі його досягнення, а також позитивні приклади інших держав. Правова культура ширше правосвідомості, і несе в собі велику емоційну і поведінкову складову. Якщо правосвідомість особи охоплює тільки духовне життя суспільства, є тільки частиною суспільної свідомості, то правова культура включає в себе як духовні характеристики, так і матеріальні складові права (юридичні установи, їх організацію, відносини).

На сучасному етапі розвитку нашої країни основними завданнями правового виховання населення є забезпечення формування:

- правильного розуміння змісту основних правових понять;
- знання основних положень Конституції України та інших найважливіших нормативно-правових актів нашої держави;
- переконання у доцільності та необхідності неухильного додержання вимог правових норм, що викладені у законах, інших нормативно-правових актах;
- негативної реакції на кожне правопорушення, незалежно від того, хто його вчинив;
- поваги до правоохоронних органів і готовності надавати їм допомогу в розкритті й попередженні правопорушень.

Правова культура особи - зумовлений правовою культурою суспільства ступінь правової розвиненості, ціннісної інформаційно-правової освіченості особи, що дає їй змогу адекватно орієнтуватися у різних правових ситуаціях, дотримуватися правомірної поведінки.

Ознаки правової культури особи:

- 1) формується під впливом соціальних умов, залежить від повноти соціалізації особи як члена суспільства;
- 2) зумовлюється правовою культурою суспільства, її структурою;

3) передбачає певний ступінь правової розвиненості, опанування певною сумою юридичних знань, зокрема системою основних прав і свобод, та оцінювальної інформаційно-правової освіченості - розуміння соціальної цінності права;

4) спостерігається у вмінні адекватно орієнтуватися у сфері, урегульованій правом, спираючись на здобутий правовий досвід протягом життя;

5) зовні виражається у правомірній поведінці і навіть виробленні її стилю.

Структура (елементи) правової культури особи:

1) правова освіченість (інформованість) - знання змісту правових норм. Інформованість була і залишається важливим каналом формування юридично зрілої особи. Існує такий феномен правової культури, як презумпція знання закону (пізнавальний, інформаційний аспект);

2) повага до права - розуміння необхідності і соціальної корисності правових норм, "віра в право", судження про право як соціальну цінність, звичка орієнтуватися на правові цінності і правомірні настанови, на використання правових засобів для задоволення потреб та інтересів (оцінно-орієнтувальний аспект);

3) діяльність, відповідна праву, - свідоме виконання вимог правових норм: правомірно поводитися, реалізовувати суб'єктивні права і юридичні обов'язки; вміння користуватися правовим інструментарієм - законами та іншими актами (поведінковий, діяльнісний аспект).

Правокультурну особу можна визначити за такими показниками:

1) правосвідомість (поважне ставлення до права, готовність добровільно його дотримуватись, традиція додержання і виконання договорів та ін.);

2) правове мислення (вища аналітична здатність особи опосередковано і узагальнено за допомогою понять, суджень, умовиводів, що фіксуються словами, відображати істотні закономірні зв'язки дійсності, вирішувати соціально-правові суперечності);

3) правомірна поведінка (зіставлення вчинків із правовими нормами);

4) правова активність як вища форма правомірної поведінки. Правова активність - соціально корисна ініціативна діяльність особи, яка перевершує звичайні вимоги до можливої і належної поведінки і спрямована на утвердження соціально-правових цінностей, розвиток демократії, зміцнення законності і правопорядку в суспільстві. Правова активність - одна зі змістових характеристик особи, що слугує зовнішнім вираженням її правосвідомості і правової культури, визначає їх рівень.

Отже, на відміну від держав з тоталітарним режимом, де бажаною є людина конформістської поведінки, а від активної ("носія правової енергії") намагаються позбутися, у державах з демократичним режимом потрібна особа активна, інформована про свої права й обов'язки і здатна їх реалізовувати в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Правову активність в Україні стимулює проголошене в Конституції України право кожного будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.